

Юлія Юріна

(Херсон)

СТИЛІСТИЧНІ РЕСУРСИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У ПОЕЗІЯХ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

У статті досліджуються стилістичні ресурси простого речення у поетичних творах Олени Теліги.

Ключові слова: *синтаксис, речення, функція, стиль.*

In the article the stylistic resources of simple sentence are probed in poetic works of Olena Teligi.

Key words: *syntax, a sentence, function and style.*

В українському мовознавстві формально-граматичний аспект синтаксису висвітлюється у працях І.Р.Вихованця, К.Г.Городенської, П.С.Дудика, М.А.Жовтобрюха, А.П.Загнітка, М.У.Каранської, О.С.Мельничука, В.М.Русанівського, К.Ф.Шульжука й ін. Дослідження Д.Х.Баранника, В.С.Ващенко, С.Я.Єрмоленко, А.П. Загнітка, М.М.Пилинського, В.А. Чабаненка й інших учених розкривають питання стилістичного навантаження синтаксичних одиниць у різних стилях, співвідношення синтаксичної форми й семантики, конотативних значень синтаксичних конструкцій у художніх текстах.

Незважаючи на численність робіт про синтаксичну ідіостилістику, в мовознавстві й досі багато нерозв'язаних проблем. Так, мова поетичних творів Олени Теліги потребує ґрунтовних лінгвістичних досліджень. Науковий інтерес викликає синтаксичний лад мовної тканини поезій, який характеризується значною різноманітністю виражальних засобів, різновидами типів художнього мовлення, змінами ритмомелодики контекстів, яка досягається насамперед уживанням різних синтаксичних конструкцій. Чергування простих і складних, двоскладних й односкладних речень створює ефект книжності чи розмовності, надає поезіям ознак динамічності чи статичності.

Стилістичні можливості синтаксису базуються на синонімії синтаксичних явищ. До стилістичних ресурсів простого речення належать: спосіб вираження членів речення, порядок слів, використання однорідних членів речення та засоби зв'язку між ними, різновиди простих речень.

Один із важливих стилістичних засобів – синонімія вираження ресурсів. Присудки ускладненої форми (чинити опір, покладати надії), властиві книжним стилям: науковому, офіційно-діловому, частково публіцистичному. Паралельні їм прості дієслівні присудки характерні для художнього та розмовного мовлення. Розмовний характер має дієслівний присудок, виражений інфінітивом, вигуком, повторюваним дієсловом (стук, стук, стук – вигук замість дієслова). Дієслово *бути* у формі теперішнього часу використовують у книжному мовленні, у формулюваннях та визначеннях.

Важливе місце серед синтаксичних засобів, які використовує Олена Теліга, посідають різні **типи речень**. Кількісно майже однаково вона вживає прості і складні речення. Всього в її віршах 166 простих та 168 складних речень. Досить часто речення відповідає строфі. Так, наприклад, у вірші “**Моя душа й по темнім трунку**” всього три простих речення, які складають три строфи:

*Моя душа й по темнім трунку
Не хоче слухати порад,
І знову радісно і струнко
Біжить під вітер і під град [1, с.32].*

Вірш “**Радість**” має таку ж особливість, але відрізняється тим, що кожна строфа є не простим, а складним реченням:

*І намисто я це заховаю,
Покладу його глибоко в душу,
Бо воно найдорожче, що маю,
І його схоронити я мушу [1, с.14].*

Серед простих речень можна авторка вживає всі їх **види** за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні, стверджувальні, заперечні, окличні; за будовою: поширені, непоширені, двоскладні, односкладні, повні, неповні, ускладнені та неускладнені.

Найчастіше Олена Теліга використовує **розповідні неокличні речення**:

*Цілий день я проброджу марно,
Не зустрівши очей твоїх [1, с.37].*

На другому місці за частотністю вживання стоять емоційно забарвлені – окличні речення різні за метою висловлювання (розповідні, спонукальні):

*Не піймаєш! [1, с.39];
Гойдайте ж кличний дзвін! [1, с.20].
А ти її лови! Тримай! Тягни нагору!
Греби скоріше і пливи, пливи!
Повір: незнане щось у невідому пору
Тебе зустріне радісним: Живи! [1, с.17].*

Сукупність такої кількості окличних речень в одній строфі свідчить про постійне прагнення героїні до дій, боротьби, самовдосконалення.

Питально-окличні речення Олена Теліга не використовує.

У віршах Олени Теліги знаходимо майже всі **види односкладних речень** (називні, інфінітивні, безособові, означено-особові, узагальнено-особові), крім неозначено-особових. Наприклад :

*Ніжність і турботи [1, с.33].
В день такий віддатись поцілункам[1, с.16].
Полум'ям їдким заслало очі
Заметемо вогнем любові межі
Ще не завжди ж у глибоких водах
Відукаєш непорушне дно [1, с.30].*

З погляду на наявність головних членів речення, найбільш поширеним типом простих речень у поезіях є **двоскладні речення**:

*Ми весь час стоїмо на грані
Невідомих шляхів майбутніх [1, с.22].*

Досить часто прості двоскладні речення ускладнюються однорідними членами, відокремленими, вставними словами, звертаннями. Так, наприклад, у вірші “**Відвічне**” перша строфа становить просте двоскладне речення, ускладнене шістьма однорідними обставинами та відокремленим означенням, вираженим дісприкетниковим зворотом:

*Тремтить кохання на розквітлих квітах,
В зітханнях вітру і на крилах співу,
В сльозах пекучих, уночі пролитих,
В стрілі образи і в пожежі гніву [1, с.13].*

Підмет у поезіях Олени Теліги найчастіше виражається особовим займенником першої або другої особи **я, ми, ти**. Наприклад:

*Перший раз сьогодні **я** заплакала,
Не сміюся, бо така щаслива я [1, с.32];
Ти в тінь не йди [1, с.48].*

Особливістю займенників першої особи є те, що вони виражають суб'єкт мовлення, а займенники другої особи – того, до кого звернене мовлення, тобто осіб, які беруть

безпосередню участь у діалозі. Таким чином досягається ефект присутності самої авторки в кожній поезії. А сам вірш набуває ознак монологічного висловлювання, зверненого до близької людини, як, наприклад, у поезії “Козачок”, де лірична героїня звертається до коханого:

*О, злови мене, злови, коханий,
Я так хочу біля тебе бути!* [1, с.39].

Для ідіостилю Олени Теліги характерні такі висловлювання від першої особи, вони наявні майже в усіх поезіях. Навіть якщо речення односкладне з головним членом у формі присудка, то він також виражається найчастіше дієсловом першої або другої особи :

*Чи зустріну, чи не зустріну?
Чи побачу тебе, чи ні* [1, с.37].

Завдяки цьому у читача відбувається ототожнення ліричної героїні з особою автора. Тому в поезіях Олени Теліги знаходимо відверту розмову, сповідь, міркування не уявних ліричних героїв, а самої поетеси. Найяскравішим образом її поезій є мужня жінка, яку не лякають труднощі боротьби, а також жінка ніжна і любляча. Саме такою постає перед нами Олена Теліга в її громадянській і інтимній ліриці.

Крім займенників, у функції підмета також вживаються традиційні іменники в називному відмінку:

*Розцвітають кущі ясмину -
Грає сонце в височині* [1, с.37].

Олена Теліга використовує й інші частини мови, вжиті в значенні іменника, наприклад, дієприкметник :

*Та ледве прийде **кликане і ждане**,
Ти кинеш все, щоб на гучні майдани
Піти услід за тисячами ніг* [1, с.47].

Жоден іменник не здатен так точно передати думку, яку хотіла висловити поетеса, як використані нею дієприкметники. Вони перестали називати ознаку за дією, а стали виражати те, що наділене цією ознакою.

Зустрічаються поодинокі випадки використання **інфінітива** у ролі підмета:

*І радісно моїм тонким, рухливим пальцям
Торкатись інших рук і квітів весняних* [1, с.18].

Інфінітив як скам'яніла форма іменника має властивість виступати будь-яким членом речення так само, як і всі інші іменники сучасної української мови. Але інфінітив на відміну від іменників називає не предмет, а дію. Хоча певна група віддієслівних іменників і здатна виражати назву дії (біг, читання), але інфінітив у цій ролі більш виразний, повніше характеризує процесуальність.

Щодо засобів вираження присудка, то найчастіше це **прості дієслівні присудки, виражені дієсловом дійсного, умовного або наказового способів**, наприклад:

*Топчуть ноги радісно і струнко
Сонні трави на вузькій межі* [1, с.16].
*Сьогодні кожний крок
хотів би бути вальсом* [1, с.18].
Ти в тінь не йди [1, с.48].

Серед **складених іменних присудків** досить часто зустрічаємо такі, в яких іменна частина виражена іменником у називному відмінку, а дієслівна зв'язка опущена, наприклад:

*Кожний крок - сліпуча блискавиця
А душа - польовий буйний вітер* [1, с.39].

На відміну від дієслівного присудка іменний дає можливість образно схарактеризувати предмет, явище, особу через інший предмет або його ознаку.

У віршах Олени Теліги часто вживані також **складені іменні присудки**, виражені дієслівною зв'язкою й іменником або прикметником у формі орудного або називного відмінка:

*Нам буде сонцем кожний куц і камінь
У ці хвилини гострі і щасливі!* [1, с.17];
*І як мені писати тобі листа
І бути в нім правдивою собою?* [1, с.25].

Зрідка трапляються **складені дієслівні присудки**, виражені допоміжним дієсловом та інфінітивом :

*Тільки тим дана перемога,
Хто и у болі **сміялись** зміг* [1, с.52].

Не властивим для ідіостилю Олени Теліги є використання складного присудка, лише поодинокі випадки такого типу присудка зустрічаємо у її творах:

*В сліпуче сяйво **не лякайся дивиться*** [1, с.48].

Особливістю творчого почерку поетеси є широке використання такого стилістичного засобу, як **однорідні члени речення**. Більшість речень, ускладнених однорідними членами, мають не один їх ряд, а декілька. Так, наприклад, у поезії “Лист”, адресованій Л.Мосендзові, читаємо:

*А в мене дні **бунтують і кричать**,
Підвладні **власним, не чужим** законам
І **тиснуть** в серце вогненну печать,
І **значать** все не **сірим, а червоним**.* [1, с.25].

У наведеному реченні три ряди однорідних членів речення. Перший ряд - однорідні присудки *бунтують, кричать, тиснуть, значать*, з'єднані перелічувальною інтонацією і повторюваним єднальним сполучником *і*. Другий ряд становлять однорідні означення *власним і не чужим*, що з'єднані без сполучників протиставною інтонацією. І третій ряд однорідних членів - це однорідні додатки, виражені субстантивованими прикметниками *сірим та червоним*, які з'єднуються протиставною інтонацією та сполучником *а*. Отже, навіть в одній строфі можна спостерігати однорідність різних членів речення, різні засоби зв'язку між ними. Але найчастіше у віршах Олени Теліги однорідні члени речення вживаються парами, з'єднаними інтонацією та сполучником *і*. Це можуть бути будь-які члени речення: головні або другорядні. Наприклад:

*Над могилою вашою **тиша і спокій** ...* [1, с.59];

*Відпочинеш і **підеш** знову* [1, с.31];
*Тільки вранці, як вітер **полоще**
Звислі руки дерев і **пропалені** чола, -
Я лишаю її, **чорну, стиснуту** площу,
І виходжу у світ - з синім небом докола* [1, с.43];
*Ми ж ваша **пристань - тиха і ясна**,
Де кораблями - ваші збиті крила ...* [1, с.33];
*І у казки я вірю **знов і знов*** [1, с.34].

Але це не свідчить про одноманітність синтаксичних конструкцій у віршах Олени Теліги, тому що поряд з цими є однорідні члени речення, з'єднані розділовими та протиставними сполучниками:

*Біль **зламаю, а сльози витру*** [1, с.31];
*Хочу жити, аж життя не **зломить**,
Рватись вгору **чи летить** в безодню* [1, с.35].

Зустрічаємо випадки наявності при однорідних членах речення узагальнювальних слів, які стоять перед рядом однорідних або ж після нього. Наприклад:

*Мрії, спогади - **все згоріло** ...* [1, с.12];
*Чекає все : **і розпач, і образа**,*

А рідний край нам буде чужиною [1, с.17].

Така широка розмаїтість різних засобів зв'язку між однорідними членами, використання декількох їх рядів у реченні, вживання різноманітних синтаксичних конструкцій свідчать про високу майстерність Олени Теліги.

Отже, використання різних видів простого речення, особливо ускладнених, є характерною рисою індивідуального стилю поетеси, в якому інверсія – ще один стилістичний засіб, яким з успіхом користується Олена Теліга.

Українська мова належить до мов із вільним порядком слів, що дає можливість з одного речення зробити кілька варіантів, при перестановці компонентів. Проте вільність не виключає правил, що регулюють їх розташування. Порядок слів виконує синтаксичну і стилістичну функцію. Розрізняють прямий (звичайний) і зворотний порядок слів. При прямому порядку слів група підмета стоїть перед групою присудка, узгоджене означення перед означуваним словом (зелений ліс), неузгоджене означення після нього. Такий порядок слів характерний для наукового, офіційно-ділового, публіцистичного стилю. Зворотний порядок слів (інверсія) застосовується у художньому та розмовному стилях. При цьому найбільша увага зосереджується на тому членові речення, який виноситься на кінець. Таким чином значно підвищується експресивність та емоційність тексту.

Книжно-писемне мовлення характеризується вживанням повних речень. Неповні речення частіше вживані в живому мовленні.

Серед фігур поетичного синтаксису є **інверсія**. Хоча не існує ні в українському, ні в російському синтаксисі жорстких правил розподілу слів у реченні, проте певний порядок все ж таки існує. Відхилення від нього відразу відчувається, воно сприяє певній естетичній напрузі, привертає до себе увагу, отже виконує стильову роль, актуалізує художній образ. Відхилення від норми, яку ніхто й не встановлював, відразу відчувається:

Це ввижається в ніч, коли змучена пам'ять

Божевільних думок від вогню не хоронить... [1, с.37].

У цьому реченні між підметом і присудком- означення утримується у препозиції до присудка. Поетка має право не визнавати всі регламентації, творити свій синтаксичний лад, і це є одним з факторів творення домінуючих образів, властивих тільки їй.

При інверсійній побудові речення логічний наголос падає на слова, що опинилися “не на своєму місці”, внаслідок чого вони вимовляються з особливою силою і виразністю. Отже, всі фігури увиразнюють значення образів, актуалізують їх. Досить часто зустрічаємо речення, в яких присудок стоїть перед підметом, наприклад :

Розцвітають кущі ясмiну,

Грає сонце в височині [1, с.37].

Такий порядок слів допомагає поетесі зацентувати увагу читачів на тому слові, яке стоїть в незвичній для себе позиції й несе певне смислове навантаження.

Характерними для індивідуального стилю Олени Теліги є випадки використання означень, що стоять не перед означуваним словом, а після. Це стає причиною відокремлення таких означень. Наприклад:

Ми ж ваша пристань - тиха і ясна,

Де кораблями - ваші збиті крила [1, с.33].

Розміщення означень після означуваного слова, до того ж винесення їх у кінець рядка створює широкі стилістичні можливості, викликає додаткові виразові відтінки, змінює їх експресивну роль. Використання інверсії потребує авторської вправності, яку й демонструє Олена Теліга у своїх поезіях, використовуючи не тільки прямий порядок слів, а й зворотний

Для ідіостилу Олени Теліги властиве багатство і різноманітність синтаксичних конструкцій, вправне володіння різними засобами стилістичного синтаксису. Характерною ознакою її стилю є виклад думок від першої особи, надзвичайна емоційність, піднесеність, яка досягається за допомогою окличних та питальних речень.

Найчастіше користується складними або простими ускладненими реченнями, які становлять строфу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Ю. Душа на сторожі // Олена Теліга. Збірник. – Детройт. – Нью-Йорк. – Париж, 1999. – 417 с.
2. Бойко Ю. Олена Теліга як публіцистка і поетка // Олена Теліга. Збірник. – Детройт. – Нью-Йорк. – Париж, 1999. – 417 с.
3. Желтогонова Т.В. Зв'язок заголовка з ідейно-тематичною основою поетичного тексту // Слов'ян. Вісн.: Зб. наук. пр. / Рівнен. ін-т слов'янознавства Київ. славістич. ун-ту. – Рівне, 2003. – Вип.4 (Сер. “Філологічні науки”). – 166 с.
4. Климентова О. Деякі особливості строфічної і ритмічної організації поезій Олени Теліги // Сучасний погляд на літературу: Наук. зб. – К, 2000. – Вип.3. – 360 с.